

Dáné Veronka

AZ ERDÉLYI VÁRMEGYÉK TISZTSÉGVISELŐI KARA A FEJEDELEMSÉG KORÁBAN (1541–1658)

A koraujkori erdélyi vármegyéket a romantikus történetírás nem övezte azzal a csalóka, ám igen tartósnak bizonyuló dicsfényvel, amellyel királyságbeli társaikat mint a rendiség, a rendi ellenállás, a nemzet bátyáit. Legkorábbi monográfusuk, Pokoly József is kénytelen volt — különösen a túlértékelt királyságbeliekhez viszonyítva — jelentéktelenebb voltukat elismerni,¹ majd Trócsányi Zsolt kutatásai mutattak rá újra a megye és a megyei nemesség politikai „súlytalanságára”.² E tekintetben az utóbbi bő évtized kutatásai részletezték, árnyalták a képet, de minden újabb adat csak alátámasztotta véleményüket. (Igaz, közben a királyságbeliek nimbusza is egyre inkább szertefoszlott.) Az okok, magyarázatok sorolhatóak: a központi/fejedelmi hatalom és szándék, a gazdasági potenciál, a politikai önállótlan-sághoz szokottság és az erre való „nevelés”. Úgy vélem azonban, egy igen fontos, magától értetődő kérdés hosszú ideje a levegőben lebeg: mégis kik azok, akik ezt az intézményt (így) működtették, esetlegesen szerepet játszhatott-e „alkalmatlanságuk”, lehetséges-e, hogy a jelentéktelen megye (intézményként és universitas-ként egyaránt) jelentéktelen tisztségviselői kart termelt ki, önmagát ördögi körbe taszítva és a más fejlődés esélyétől is megfosztva? A hiteles, tényszerű válaszhoz összetett vizsgálat szükséges: származás, vagyoni helyzet, vérségi, atyafisági és esetlegesen familiárisi kapcsolatrendszer, képzettség, szaktudás, az általánosan érvényesülő tendenciákra, folyamatokra figyelve.

Az alábbiakban tehát ezen kritériumok, szempontok alapján kísérlem meg az erdélyi vármegye tisztségviselőit, az adott lehetőségek és korlátok között, bemutatni.³

Hangsúlyoznám az adott lehetőségek és korlátok között kitételt, az erdélyi fejedelemségkori vármegyék és működésük kutatását ugyanis igen jelentős mértékben korlátozza, nehezíti az elsődleges források, a vármegyei jegyzőköny-

¹ Pokoly József: A vármegyei intézmény története 1301–1886. In: Tagányi Károly – Réthy László – Pokoly József: Szolnok-Dobokavármegye monographiája. I–VII. Dés 1900–1905. I. 335.

² Trócsányi Zsolt: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Adalék az erdélyi rendiség történetéhez. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 76.) Bp. 1976. 24–33.

³ A tanulmány a folyó, az erdélyi vármegyék fejedelemségkori tisztségviselői karát feltáró kutatás eddigi eredményeit foglalja össze.

vek hiánya.⁴ Az önálló erdélyi állam korából a történeti hét megye közül mindössze négynek maradt fenn jegyzőkönyve, illetve jegyzőkönyv töredéke.⁵ A vezér megye, Fehér⁶ levéltára Nagyenyed 1849. januári, román szabads csapatok általi felégetésekor semmisült meg,⁷ Hunyadé feltételezhetően még a 18. században. Küküllő jegyzőkönyveiről az utolsó adataink az 1940-es évekből származnak,⁸ azóta nyomuk veszett. Doboka vármegye levéltára szintén 1848–49-ben pusztult el, egy 1640–1653 közötti jegyzőkönyvtöredék viszont, feltételezhetően csaknem két évszázaddal korábban, bizonyára jegyzőjének, a későbbi kolozsmonostori requisitornak, Szamosközy Mihálynak köszönhetően, a konvent levéltárába került, megmenekülve így az enyészettől.⁹ Belső-Szolnoknak is csupán egy, 1641–1684 közötti kötete maradt fenn.¹⁰ Teljesebb anyagot csupán Kolozsnak és Tordának sikerült átmenekíteni napjainkig:¹¹ előbbi az 1605–1690 közti időszakból két kötetet, utóbbi a generális szék 1607–1662, illetve a parciális és a filiális 1666-tal, illetve 1693-mal kezdődő protokollumait. Mindezek ismeretében természetesen, hogy a kutatások során fokozottabb mértékben kell más forrásokat bevonni, ami a feltárást nehezkesebbé és hosszadalmasabbá teszi. Ebből fakad az is, hogy mivel generális (széki) jegyzőkönyvek csak 1658-ig állnak minden vármegyéből rendelkezésre, a tisztségviselői karra

⁴ Az erdélyi vármegyei levéltárak anyagát a 17. század második feléig, utolsó harmadáig szinte kizárólag a protokollumok alkotják.

⁵ A vármegyei levéltárakat először 1881-ben, a Belügyminisztérium által a vármegyéktől bekért adatok alapján Pauler Gyula vette számba a Századok lapjain. *Pauler Gyula: Adatok megyei levéltáraink ismeretéhez. Századok 15. (1881) 402–410.*, majd négy évvel később Thallóczy Lajos közölte a pontosított adatokat. Thallóczy Lajos előadó értekezése a történelmi anyagról. *Századok 19. (1885) Melléklet a 8. számhoz. Kongresszusi irományok. 31–33. Legújabbban: Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiban és irodalmába. I. Általános rész 3. Megyei levéltárak és forrásközlések. Bp. 2008.*

⁶ A 16–17. századra vonatkozóan a szakmai körökben és különböző munkákban is gyakran felbukkanó Alsó-Fehér megnevezés komoly tévedés, a fejedelmi korszakban egy egységes Fehér vármegye létezett.

⁷ Ugyanekkor pusztult el a megye szempontjából igen értékes Kemény család csombordi levéltárának egy része is. *P. Szathmáry Károly: Bevezetés a Kemény-okmánytárhoz. Magyar Történelmi Tár 1871. 3–8.*

⁸ Petrichevich Horváth Emil használta családjá történetére vonatkozó regesztá kötet összeállításakor. *Uő: A Mogorovich nemzetségbeli Petrichevich család története és oklevéltára I–III. Bp. 1934–1942. II. A Petrichevich család történetének regesztái 1069–1942.*

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (a továbbiakban: MNL OL), F 25, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Miscellanea (a továbbiakban: DvmJkv).

¹⁰ Jelenleg, a megye levéltárában a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Cluj, a továbbiakban: RNL KmIg) őrzi. (Fond Nr. 173 Comitatul Solnocul Interior, Protocoale nr. 1.) (a továbbiakban: B-SzvmJkv). A vármegye 19. századi történetét kutatók számára fontosnak tartom megemlíteni, hogy a vármegye egy 1820-as évekbeli jegyzőkönyvével a közelmúltban két dési fiatalember „házalt”, végül egy, a legtöbbet adó kolozsvári antikváriusnak adták el, aki a kötetet megsemmisítve, lapjait könyvrestauráláshoz használta fel.

¹¹ Kolozs vármegye levéltárát Kolozsváron őrizték, így sokkal védettebb volt, a tordaiakat pedig, úgy tűnik, veszély esetén szintén ide menekítették, amint ezt az 1706-os eset tanúsítja. Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607–1658. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Dáné Veronka (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1.) Kolozsvár 2009. (a továbbiakban: TvmJkv I.) 12. Kolozs vármegye jegyzőkönyveit (a továbbiakban: KvmJkv) a megye prefektúrájának levéltárában (Prefectura Județului Cluj, Registre Nr.18, 24.) a RNL KmIg őrzi.

vonatkozó általános és a korszakban végig érvényes megállapításokon túlmenő, részletező vizsgálatok eredményei a „nagy romlásig” érvényesek. A korszakhatár beiktatását az is indokolta, hogy a második nagy uralmi válság időszaka olyan jelentős változásokat hozott és olyan gyökeresen megváltoztatta például Torda, Belső-Szolnok (és természetesen egész Erdély) társadalmát, utóbbi és Kolozs működésében pedig a hódoltatás éreztette hatását, hogy ezek külön kutatást igényelnek. Ezért az Apafi kori változásokra vonatkozó eddigi eredményeket röviden tanulmányom végén összegezném.

Ugyanakkor arra is fel szeretném, fel kell hívnom a figyelmet, hogy minden vármegye önálló személyiséggel rendelkezett, amelyet természetesen a területén élő nemesi közösség kölcsönzött, azaz annak elképzeléseit, mentalitását tükrözi az adott, azonos törvényi keretek között. Kolozs a tekintélyes, öntudatos, de ennek úton-útfélen hangot nem adó, gördülékeny, szakszerű működése érdekében akár anyagi áldozatot is vállaló, Torda kisebb tekintéllyel ugyan, de alapvonásaiban hasonló, nagyon pragmatikus, Belső-Szolnok pedig, bár gyakran „mintegy utolsó”-ként jellemzi magát, esetenként a lázadó kamaszra emlékeztet, aki csupán függetlenségét, önállóságát bizonyítandó akár működését nehezkesebbé tevő intézkedéseket fogadott el és ragaszkodott ezekhez makacs következetességgel. Itt csupán a tisztségviselőknek az *Approbatae*-ban előírt évenkénti búcsúzására utalnék, amelyet a másik két vármegye még formalitás szintjén sem vezetett be. Utóbbiakban arra sem volt példa, hogy a vice-tisztek hivatalukat egyszerűen elhagyták volna, amely ellen az „önálló” Belső-Szolnok 1650-ben az országgyűléstől kért segítséget: „Hogy az vicesztek absque scitu comitatus vel supremi comitum, hites szolgák lévén, minden elbúcsúzás nélkül hivatalyokat elhagyván, ki egy s ki más szolgálatra avagy tisztre állanak, ki miatt nagy dolgaiban mind Urunknak Ónagyságának s mind penigh az nemes vármegyének hátramaradása és fogyatkozása esik, melyet az országgh előtt declarálni kell.”¹²

Visszakanyarodva immár a tisztségviselőinkhez, közismert, hogy az erdélyi megyék hivatalnoki kara eltérő volt a királyságbeliekétől, ugyanis ezt két főispán,¹³ két alispán, két szolga- vagy, az erdélyi elnevezése szerint, főbíró, 4–8 vicebíró, egy jegyző és egy perceptor alkotta (a változó számú ülnökök, assessorok csak bizonyos fokig számíthatóak ide). Meg kell jegyezni, hogy bár a tisztségviselő választásnál, sőt, igen gyakran a főispánok kinevezésénél is szempont volt a két járás szerinti megoszlás,¹⁴ ez semmiképpen sem jelentette

¹² B-SzvmJkv 123.

¹³ Ugyan a kettős ispánság a Mohács előtti időszakban is ismert Erdélyben, egyelőre tisztázásra vár, hogy mikorra tehető a szokás rögzülése. Az 1540-es tordai országgyűlés csak a szolgabírák számát határozta meg. Magyar Országgyűlési Emlékek/Monumenta comitialia Regni Hungariae Szerk. Fraknoi Vilmos I–XII. II. 1537–1545. Bp. 1875. 161. Az 1550-es évek közepére azonban, az adóról való számadás szerint, Hunyad kivételével, már két főispán működött a vármegyékben. L. *Oborni Teréz*: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. (Fons Könyvek 1.) Bp. 2002. 311., 312.

¹⁴ Az erdélyi vármegyék két járásra oszlását az 1603-as országgyűlés is hangsúlyozza: „mint-hogy minden vármegye két processusra szakasztatott (...)” Erdélyi Országgyűlési Emlékek/Monumenta comitialia Regni Transylvaniae I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1876–1898. (a továbbiakban: EOE) V. 217. Maga a megye keretében működő igazgatási egységet jelölő *járás* szó szintén a 17. század elejétől jelenik meg a magyar nyelvű írásbeliségben, Kolozs vármegyében 1606-ban

azt, hogy a processusok külön-külön működtek volna¹⁵ (ez bizonyos fokig majd csak az Apafi korban, a parciális székek létrejöttével következett be), a főispánok teljhatalommal járhattak el ispántársuk járásában is.

Számításaim szerint a korszakban hozzávetőlegesen 200–250 tisztségviselővel kell számolnunk megyénként. Ha rangsorba kívánjuk állítani, a hierarchia élén természetesen a főispán áll, tekintélyben őt, újra a Királyságtól eltérő módon, a fő(szolga)bíró követi, majd az alispán és a viceszolgabíró. A notarius, bár tisztségének jellege természetesen más, általában a tisztségviselők egyik legmegbecsültebbje, a főbíró és az alispán között helyezkedik el a rangsorban, inkább az előbbihez közelebbinek mondanám, amit, mint majd látni fogjuk, szakképzettségüknek köszönhetnek. Ebből a sajátos státusukból eredően a bemutatást velük kezdeném.

A jegyzők zöme a kisbirtokos vagy éppen birtoktalan nemesség és a polgárság középső, alsó rétegeiből származott. Természetesen az ezekből a kategóriákból származókat igen nehéz azonosítani (talán a kolozsvári polgárok kivételével), hiszen ők azok, akik szinte alig hagytak nyomot maguk után. Az első csoport képviselője például a Kolozs megyei jegyző, Hajósi Pál, a Kolozsvár közeli magyarpatai kisbirtokos családból, a korszakhatárunkon kissé túl a farnasi Keczeliek közül András, vagy a Körtvélyfjáról származó tordai jegyző, Gazdag Sándor. Kolozsvár a vármegyének öt jegyzőt adott, Szamosközy Mihály személyében pedig egyet Dobokának. Torda saját megyéjének szintén ötöt, egyet Kolozsnak, Dés Belső-Szolnoknak kettőt. Az eddigi eredmények szerint hasonló szerepet töltött be Enyed és Gyulafehérvár Fehér vármegyében.¹⁶ Az is természetes, hogy akadnak kivételes életutak, karrierek: Sárpataki Márton jobbagysorból emelkedett a kancelláriai, vármegyei jegyzőségen, a Rákócziak procuratorságán át az ítélmesterségig, apját, Nagy Miklóst már az ő érdemeiért nemesítette meg II. Rákóczi György 1651-ben.¹⁷ Sárosi János a Királyságból települt be és szintén csupán szaktudásának köszönhetette felemelkedését.¹⁸

Képzettségükre vonatkozóan konkrét információval nem rendelkezem, a Kolozsvárról, illetve Tordáról, Désről, valamint az ezek vonzáskörzetéből származókról feltételezhető, hogy tudásukat az itteni iskolákban alapozták meg.

(KvmJkv I. 22.), Torda vármegyében 1608-ban (TvmJkv I. 62.), téves tehát W. Kovács András azon, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár adatára alapozó megállapítása, mely szerint ez csak későn, a 17. század második felétől adatolható. *W. Kovács András: Szolgabírák és járások a középkori Erdélyben.* Erdélyi Múzeum 72. (2010: 3–4. sz.) 41.

¹⁵ Ezt a megye nemessége sem igényelte, a hosszan elnyúló vármegyék esetében az ebből fakadó nehézségeket a sedria napjának a távolabbi járásbeliek számára is alkalmas meghatározásával, vagy a székes hely áthelyezésével oldották meg.

¹⁶ A megye 17. század eleji jegyzője, Berzy István Nagyenyedről származott és ott is élt. MNL OL F 15, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla (a továbbiakban: KmProt) XV. 223r., MNL OL F2, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Protocolla (a továbbiakban: GyfvProt) III. 208.

¹⁷ TvmJkv I. 512.

¹⁸ „A mi Sárosi familiánk eredetét vevén Erdélyben néhai idősb Sárosi János úrtól, ki is Magyarországáról jött volt be Erdélyben és Pókában requirált volt jószágot elsőbben, és onnat kezdette magát iratni.” *Pókai Sárosi György családi feljegyzései.* Közli: Kelemen Lajos. *Genealógiai Füzetek* 6. (1908) 144.

Szaktudásukat azonban „gyakorlati képzés” során sajátították el, és a possessor bejegyzések tanúsága szerint többen az alapvető „szakkönyvtárral” is rendelkeztek: Tripartituma maradt fenn Nagyfalui János Doboka vármegyei jegyzőnek¹⁹ és a Kolozs megyei Diósi Gáspárnak is.²⁰ Az említett gyakorlati képzést túlnyomórészt a fejedelmi kancellária jelentette, többségük ugyanis innen került a nótáriusságba. Trócsányi Zsolt bő három évtizede a rendelkezésére álló adatok alapján csupán egyetlen olyan kisebb kancelláriai deákot talált, aki vármegyei tisztségbe került,²¹ a nagyobb kancelláriai jegyzők kapcsán pedig megjegyezte: „Úgy hisszük (...) elsősorban a törvényhatósági, városi tisztségviselők rendszeres felkutatása, de a magánföldesúri tiszteké is alaposan meg fogja növelni ismereteinket a nagyobb kancellária deákjainak előző és további soráról.”²² Az utóbbi évtizedek kutatásai reményeit teljes mértékben igazolták, bár ugyanakkor úgy tűnik, a vármegyei tisztségek közül szinte kizárólag a jegyzői az, amelyben hosszabb-rövidebb ideig megállapodtak a volt kancellista deákok. A kancellária mellett esetenként az erdélyi hiteleshelyek, a kolozsmonostori konvent, illetve az erdélyi káptalan requisitoraiként tevékenykedtek (ám itt meg kell jegyeznünk, hogy néhányuk kivételével általában szintén kancelláriai gyakorlat után), esetleg városi jegyzőként, vagy a kormányzat különböző, általában kincstári igazgatás helyi szerveinél (sókamarai, váruadalmi tisztségviselő). Kolozs vármegye 13 ismert jegyzőjéből hat a kisebb,²³ Diósi Gáspár a nagyobb kancellária deákja volt, négyen pedig requisitorok voltak korábban vagy párhuzamosan.²⁴ Torda 11 nótáriusából²⁵ hárman a kisebb,²⁶ öten a nagyobb kancellárián²⁷ jegyzősködtek korábban. Thoroczkai Kovács Mihály és Nyilas másképpen Kolozsvári Mihály deák megyei jegyzősége előtt (előbbi pár-

¹⁹ A könyvbejegyzés: „Joannes Nagyfalvi notarius modernus comitatus Dobocensis ex animi sui sinceritate dono dedit pro memoria generoso domino Joanni Vas anno 1607. Provide futura si vis esse sine cura.” *Muckenhaupt Erzsébet: A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtára”*. Csikszere, 2009. 73.

²⁰ „Ex libris Gasparis Diosi de Colosvar, 1676 27 Junii.” A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár 2004. A Református Kollégium Könyvtára 890. sz.

²¹ *Trócsányi Zs.: Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 374.

²² Uo. 200.

²³ Kibédi János, Hajósi Ferenc, Szőlősi István, Varsolczi István, Polyáni Veres István, Benkő Bálint, Diósi Gáspár.

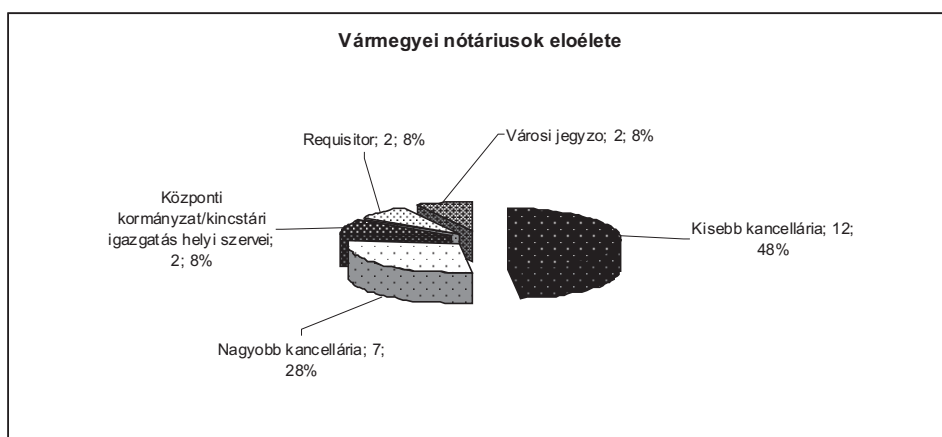
²⁴ Óvári János, Kibédi János, Hajósi Pál, Tordai Imre. L. *Bogdándi Zsolt: A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.) Kolozsvár 2012. 70–71., 78–80. Ugyanez a requisitor-vármegyei jegyző „perszonálunió” figyelhető meg, a rendelkezésre álló adatok alapján, Bihar vármegye és a váradi káptalan esetében. Például az 1560-as években Albert deák párhuzamosan a megye jegyzője és a káptalan requisitora. Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602. 1. János Zsigmond Királyi Könyve. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1.) Kolozsvár 2003. (a továbbiakban: ErdKirKv I/1.) 50., 67., 69. sz.

²⁵ Elsődleges források híján, a korábbi szakirodalom alapján Szaniszló Zsigmondot is a vármegyei jegyzők között tartottam számon, az adatok ellenőrzése alapján azonban igen valószínű, hogy csak a város jegyzője volt, Trócsányit a nemes város nemesi universitas-ára utaló kifejezés vezethette tévútra. Vö. Szaniszló Zsigmond naplói 1682–1711. Közli: Torma Károly. Történelmi Tár 1889. 1. közlemény: 230–269. 249.; *Trócsányi.: Erdély központi i. m.* 370.

²⁶ Sárosi János, Maksai Balázs, Sárpataki Márton.

²⁷ Királyfalvi Péter deák, Pápai Zsigmond, Gazdag Sándor, Kovács István.

huzamosan is) Torda város jegyzője, utóbbi még korábban a kolozsi sókamara rationistája volt,²⁸ Thordai János pedig a tordai sókamara azonos tisztségét töltötte be.²⁹ Fehér vármegye nótáriusa, Berzy István³⁰ a nagyobb cancellárián szolgált korábban, a történetíróként ismert Bojti Veres Gáspár pedig párhuzamosan az erdélyi káptalan requisitoraként.³¹ Dobokában az eddig ismert négy

közül ketten indultak a nagyobb cancelláriából,³² Belső-Szolnokban viszont csupán egy jegyzőnek³³ volt (kisebb) cancelláriai előélete (egy szamosújvári számtartó volt korábban, hármuk pályáját viszont egyelőre homály fedi), a többiekhez viszonyítva lesújtó képet Somogyi Ambrus történetíró javítja némiképp. A kisebb cancellária dominanciája nem meglepő és nem is véletlen, ha figyelembe vesszük, hogy az erdélyi vármegye mindvégig megmarad elsősorban bíraskodási szervnek.

Jogi jártasságukat, szaktudásukat kiválóan illusztrálja, hogy többen a kor „sztárügyvédei” voltak, így a későbbi fiscalis directorok Varsolczi István és Sárpataki Márton (később ítélőmester is), akárcsak Szamosközy Mihály. Meglehetősen érdekes, de egyben nehezen megválaszolható kérdés, hogy miért éppen ők kerültek a tisztségbe? A szaktudás mellett nyilvánvalóan szempont volt a me-

²⁸ Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678. (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 1.) Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Wolf Rudolf. Kolozsvár 1993. 61.

²⁹ Talán azonos azzal a Thordai Jánossal, aki Szamosközy barátja volt és 1604-ben rablók gyilkolták meg. Szamosközy István: Tordai János élete. Szamosközy István történelmi maradványai 1542–1608. IV. Vegyes feljegyzések. Kiadta Szilágyi Sándor (Monumenta Hungariae Historica Scriptorum XXX.) Bp. 1880. 274–294.

³⁰ 1604: KmProt XV. 223r., 1622: GyfvProt VI. 68v.

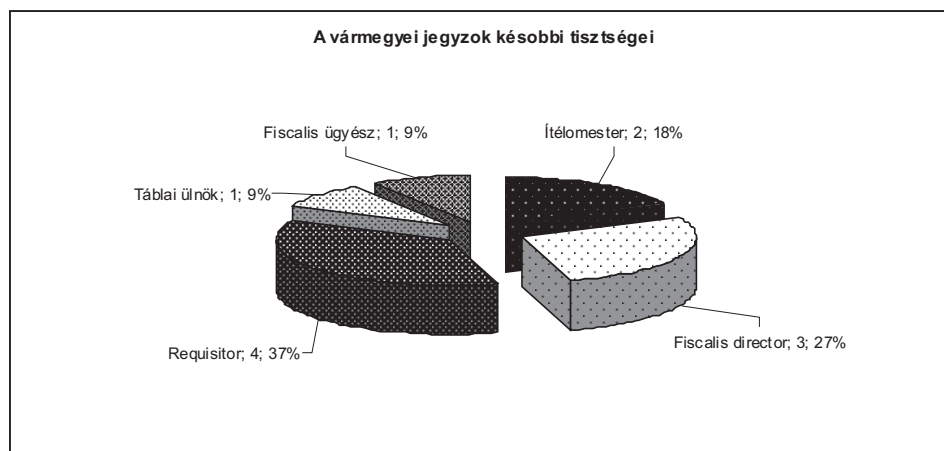
³¹ Bogdándi Zsolt: A kolozsmonostori konvent i. m. 202.

³² Szamosközy Mihály és Viski György deák.

³³ Abosfalvi Székely Ferenc.

gyéből való származás, ottani szolgálat vagy — s ezzel már a kapcsolatrendszerükre is némiképp fény derül — a megye egyes tisztségviselőivel, esetlegesen tekintélyesebb birtokosaival való valamiféle kapcsolat. Kézenfekvőnek tűnne a főispánokat „meggyanúsítani”, mindezidáig azonban erre vonatkozó adat nem került elő, (közvetítő szerepük ugyanakkor nem zárható ki). Több forrás tanúsítja viszont az ítélmesterrel, fiscalis directorral való jó, sőt, bizalmas kapcsolatot, így a tordaiak közül Kolozsvári Nyilas Mihályt Trauzner Lukácshoz,³⁴ a Kolozs vármegyei Szőlősi Istvánt Angyalosi Jánoshoz,³⁵ Polyáni Veres Istvánt pedig Kassai Istvánhoz fűzték szoros szálak.³⁶ Megválasztásukat esetenként korábbi procuratori tevékenységük is elősegíthette.

Kiváló jogi szaktudásuk ismeretében nem meglepő, hogy a kancelláriai tapasztalatokkal rendelkezők általában nem is rekedtek meg vármegyei szinten, hanem hosszabb-rövidebb megyei szolgálat után a központi kormányzat, konkrétan általában a fejedelmi tábla magasabb tisztségeibe tértek vissza, vagy a jövedelmezőbb és tekintélyesebbnek is számító requisitorsággal cserélték fel. Egy Kolozs vármegyei jegyző lett később ítélmester (Kolozsvári Márton deák), kettő fiscalis director (Varsolczy, Diósi), egy pedig fiscalis ügyész (Polyáni Veres). Torda vármegyei jegyzőségen át vezetett egy ítélmester (Sárpataki), egy fiscalis ügyész, majd director, táblai ülnök (Sárosi János) és egy táblai ülnök

(Maksai Balázs)³⁷ útja. Három Kolozs megyei jegyző és egy dobokai a kolozsmonostori requisitorságra cserélte hivatalát. Doboka megye korábbi jegyzője, Szamosközy Mihály requisitorsága mellett fiscalis ügyész is 1656-ban.³⁸

³⁴ TvmJkv I. 64.

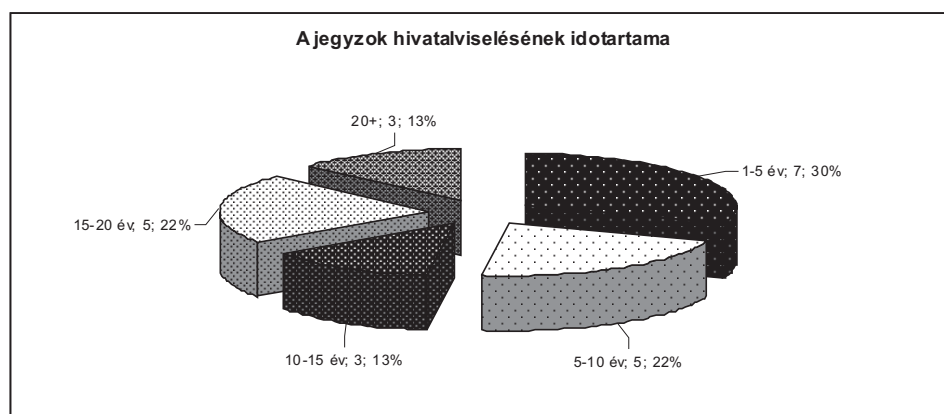
³⁵ *Bogdándi Zs.*: A kolozsmonostori konvent i. m. 81.

³⁶ KvmJkv II. 1.

³⁷ Egy 1638-as feljegyzésben a fiscalis director procuratoraként szerepel, egyelőre azonban ez nem tekinthető bizonyosnak. KvmJkv I. 589.

³⁸ KmProt XXXVI. 61r.

A várakozással ellentétben nem állapítható meg törvényszerűség a továbblépők hivatali idejét illetően, azaz nem tekinthető általában rövid intermezzónak a pályafutásukban. Sárpataki Márton későbbi fiscalis director, majd protonotarius ugyan egy év után lemondott, Diósi Gáspár pedig három esztendő múltán, azonban Kolozsvári Márton deák ítélőmestersége előtt 18, Varsolczi István fiscalis director 22 (párhuzamosan fiscalis ügyész is), elődje, Sárosi János 16 évig töltötte be a megyei jegyzőséget. A hosszabb hivatalviselés jellem-

zőbb azok esetében is, akiknek pályájuk csúcsát jelentette a nótáriusság. Összességében azon jegyzőknek, akiknek pontosan meghatározható hivatali idejük (ez mintegy háromnegyedük), 70%-a 5 évnél hosszabb ideig töltötte be ezt a tisztséget.

A megyei hivatalviselés, véleményem szerint, kettős célt szolgált: egyrészt a kapcsolatrendszert szélesítette, mélyítette (egyben a tekintélyt öregbítette), másrészt az esetlegesen itt birtokot szerettek és utódaik számára a megye nemesi „universitas”-ába való befogadást segítette elő. Ez a hivatalnok-értelmiségi pályán felemelkedettek számára mindig is gondot jelentett, s részben annak is „köszönhető”, hogy általában „céhen belül” házasodtak, azaz kollégáik lányát, özvegyét vették feleségül. Az egyelőre csak szórványos adatok is kancelláriai jegyző dinasztikiakat jeleznek. Ugyanakkor tetten érhető, természetes törekvés, és egyben a befogadást, beilleszkedést kiválóan elősegítő stratégia, hogy a helyi birtokosok vagy a Kolozs megyeiek (ha nem is kolozsvári származásúak) a kolozsvári polgár családokból választottak házastársat (a Tordai vármegyei jegyzők és Torda város vonatkozásában erre egyelőre nincs adat), de a kettő, azaz céhbéli és helyi birtokos ötvözésére is van példa. Kolozsvári Márton felesége a kolozsvári szász patrícius családból származó Beck Kata volt,³⁹ az Árkosról

³⁹ Bogdándi Zs.: A kolozsmonostori konvent i. m. 75.

származó Benkő Bálinté a szintén szász származású Pulacher vagy Conrad István városi jegyző lánya, Borbála.⁴⁰ Feltételezhetően szintén kolozsvári volt Szamosközy Mihály dobokai jegyző felesége.⁴¹ A tordaiak közül Thordai János deák a megye régi birtokos, de vesztes összeszküvésekben való részvételre „predesztinált”⁴² famíliájából, a farnasi Veresek közül választott feleséget. Sárosi János viszont maroszéki „kollégája”, a későbbi táblai ülnök gálfalvi, szentrontási Ózdi Gergely családjából Zsuzsannát.⁴³ Ennek ellenére nem alapítottak, pontosabban nem vármegyei szinten alapítottak jegyző-dinasztiákat. Eddig egyetlen tisztségátörökítésre sincs példa, egyértelműen jelezve: az ilyen képzettségű jogtudó értelmiség számára a jegyzőség lépcsőfok volt. A jelenséget ugyanakkor az előd által elért társadalmi, vagyoni státusz is magyarázza: amennyiben sikerült a központi kormányzatban megkapaszkodnia és némi vagyont szereznie, utódai már udvari, központi kormányzati szolgálatból indultak és/vagy esetlegesen jelentősebb vármegyei, törvényhatósági tisztséget nyertek el. Sárosi János György fia apja halálakor a fejedelem udvari szolgája,⁴⁴ az Apafi korban Marosszék királybírája,⁴⁵ Maksai Balázs Ferenc nevű fia Küküllő megye alispánja volt.⁴⁶

Nem véletlenül használtam a némi vagyon megfogalmazást, ugyanis egyelőre nem, illetve elvétve sikerült hivatali idejük alatti vagyoni helyzetüket rekonstruálni: évi jövedelmük 40–50 Ft-ot tett ki, ezt Kolozs megye emelte — a lemondani készülő jegyző, Varsolczi István hivatalban való megmaradása érdekében —, két év alatt, 1629–31 között több mint a kétszeresére, 100 Ft-ra.⁴⁷ Mivel csupán néhány portalis conscriptio maradt fenn, birtokállományuk is csupán egyes esetekben ismerhető meg: Hajósi fél portával rendelkezett,⁴⁸ Polyáni Veres udvarházzal Kőbölkúton.⁴⁹ A nem vármegyénkben folytatott ügyvédekés is tisztes jövedelemmel járt, készpénz helyett gyakran az ennek hiányával küszködők kisebb portiókkal, jobbágyokkal fizettek.⁵⁰ Megbecsültségüket címük is jelzi, ez általában, a belső-szolnokiak kivételével, egregius. Ami a kulturális szerepet, hatást illeti, e tekintetben Somogyi Ambrus, Bojti Veres Gáspár közismert történetírói munkásságára utalnék.

⁴⁰ Uo. 91.

⁴¹ A kolozsvári osztozóbírói intézmény és a kibocsátott osztálylevelek. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár 2012. 360.

⁴² A család vagyonát először az 1467-es lázadást követően veszttette el, majd a Bekes féle lázadásban is részt vettek. L. *Jakó Zsigmond*: A Farnasi Veress család. (Az 1467. évi erdélyi lázadás kutatásához). In: Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kiss András, Kovács Kiss Gyöngy, Pozsony Ferenc. Kolozsvár 1999. 211–231.; *Bethlen Farkas*: Erdély története III. Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594). Ford. Bodor András. Bő. 2004. 83.

⁴³ *Petrichevich Horváth E.*: A Petrichevich család i. m. 949. sz.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Trócsányi Zs.*: Erdély központi i. m. 360.

⁴⁶ *Petrichevich Horváth E.*: A Petrichevich család i. m. 1031. sz.

⁴⁷ KvmJkv I. 408, 420, 434. Utódai fizetésének összege nem ismert. Belső-Szolnok jegyzőjének szintén 40 Ft volt a fizetése 1650-ben. B-SzvmJkv 139.

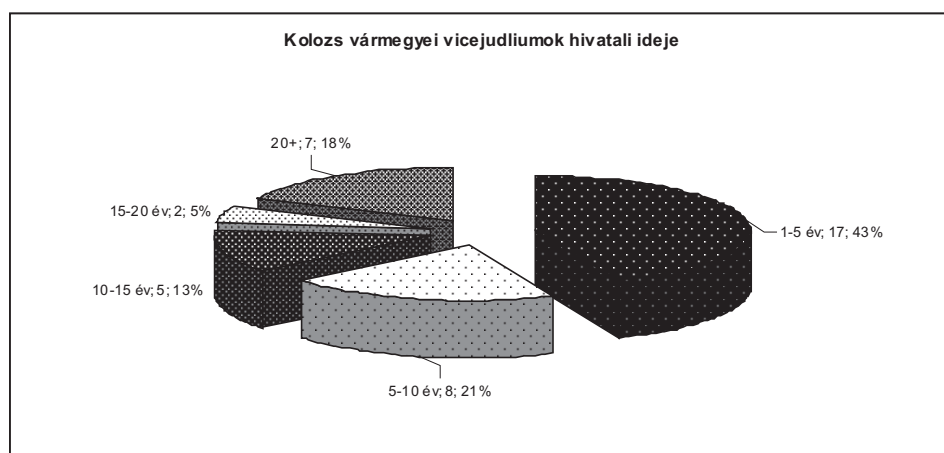
⁴⁸ MNL OL F 49, Gubernium Transylvanicum Levéltára Vegyes conscriptiók Nr. 18. 2. cs. (A továbbiakban: F 49.) 1616-os Kolozs megyei conscriptio 7.

⁴⁹ DvmJkv 102.

⁵⁰ A gyakorlatot jelzi, hogy 1673-ban az országgyűlés ezt tiltó határozatot hozott. EOE XV. 347.

A viceszolgabírák a tisztségviselői kar legszámosabb csoportját alkották.⁵¹ Az 1540-es országgyűlési határozat szerint a szolgabírák nem választhatnak és nem is kell, hogy válasszanak vicebírákat: a kisebb hatalmaskodás, nyomkövetés és hasonló ügyekben, a szolgabíró hiányában, a sértett fél választhat egy, az ügyben eljáró nemest.⁵² A szövegben a későbbiekben sem bukkan fel a tisztség, vicejudliumokról azonban az 1540-es és 1550-es években is tudunk, igaz, az adatok az 1570-es évektől szaporodnak meg, a 17. század elejére pedig, azaz korábban, mint a Királyságban,⁵³ minden vármegyében működnek. Ez alapján arra következtethetünk, hogy a tisztség ebben az időszakban válhatott állandóvá, és esetlegesen az egyre növekvő és egyre több tennivalót adó törvénykezési hatáskört is sejtethetjük a háttérben.

Túlnyomó többségük az egy jobbággal sem rendelkező, a 17. századiak esetében általában e századtól adatolható kisnemesi rétegből került ki (Tordában mintegy 10% a 15. századi családok aránya, a többiben jóval kisebb, sőt, arra is van példa, hogy nemeslevele publikálásának napján választották a tiszt-

ségbe).⁵⁴ Csúpn néhányan rendelkeztek fél portával, illetve 1-4 jobbággal,⁵⁵ s

⁵¹ Az eddig ismert adatok szerint Belső-Szolnokban 105, Kolozs vármegyében 95, Tordában 82 vicebíró tevékenykedett.

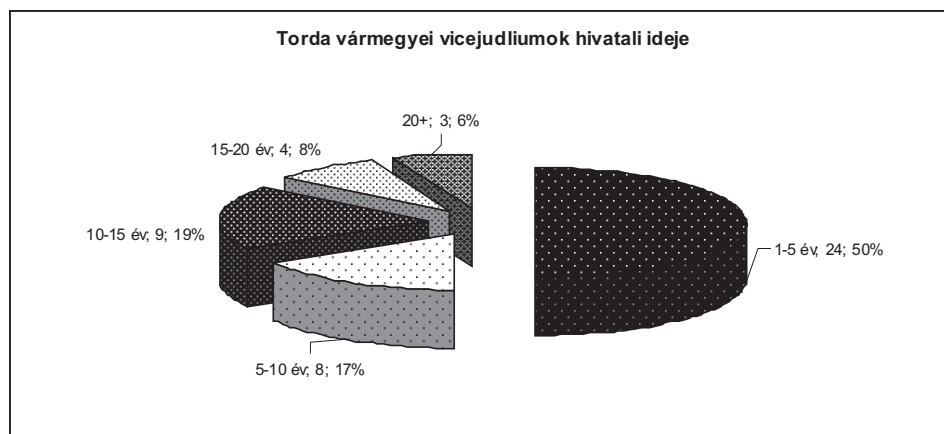
⁵² MOE II. 161–162.

⁵³ Vö. *Dominkovits Péter*: A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. Századok 139. (2005) 867.

⁵⁴ A Kolozs megyei Salatty Máté 1608 májusában publikáltatta nemeslevelét, aznap vicejudliummá is választották. KvmJkv I. 65.

⁵⁵ Fél portát birtokolt a Torda vármegyei Forró András (F 49 1616-os Torda vármegyei portalis conscriptio), 4 jobbágot a Kolozs megyei Sarló András özvegye, itt viszont meg kell jegyeznünk, nem tudjuk, a tekintélyes Ródi Cseh családból származó asszony nem maga jussán birtokolta-e? (F 49 1616-os Kolozs megyei conscriptio). 2 jobbágot az ugyancsak kolozsi Palatkai István deák (uo.), ill. a Torda megyei Thodor István, egy jobbágot utóbbiból Komjászegi Lőrinc, Ferenc deák (F 49 1616-os Torda vármegyei portalis conscriptio).

számukra képzettség vagy atyafiság híján a kancellária elérhetetlen volt. A tisztségviselés ennek a rétegnek a megélhetéshez szükséges jövedelmet jelentette,⁵⁶ ezért vállalták ezzel a sok járás-kelessel járó, nem is veszélytelen és kü-

lönösebben nem is hálás hivatalt. (Kivétel Belső-Szolnok, ahol a vármegyei hivatalnoki pálya egyik lépcsője volt a vicebíróság.) Az iskolázottságukat, képzettségüket illetően egy többé-kevésbé elsajátított írni, olvasni tudásnál többel nem rendelkeztek (mintegy 8–10%-uk viselte a „deák” jelzőt). Ezt egyrészt a fennmaradt, ritka kivétellel meglehetősen primitív, gyakorlatlan kézírású relatoriák, másrészt a hiányos, hibás relatoria miatt leszállított perek sokasága tanúsítják. Ami pályafutásukat, hivatali idejüket illeti, a Kolozs és Torda vármegyei vizsgálatok alapján⁵⁷ két csoport különböztethető meg: az egyik ideiglenesnek tekintette és rövid idő után lemondott (vagy, meglehetősen ritkán, feljebb lépett a ranglétrán az alispánságba), a másik viszont, talán kényszerűségből is, de évtizedekig töltötte be a tiszteket. A két megye nagyon hasonló képet mutat: egyértelműen az első kategória számosabb, azonban ha összesítjük a tisztséget tíz évnél több ideig betöltőket, nem sokkal maradnak el az első mögött.

A második csoportból kerültek ki azok, akik örökítették hivatalukat, például Tordában a 26 évig szolgáló, Pókáról származó Ferenc deák örökébe közvetlenül fia, Mihály deák lépett. Arra is van példa, hogy egy család, atyafiság

⁵⁶ Fizetésükre vonatkozóan sem a vármegyei jegyzőkönyvek, sem Szőlősi István Kolozs megyei jegyzőnek a kolozsmonostori konvent protokollumában fennmaradt adószámadásai nem szolgáltatnak adatokat. (KmProt XX. 77r-v.) A relatoriákban előforduló „szokott díjamat megadva” formula alapján valószínűsíthető, hogy jövedelmük a végrehajtott jogi cselekmények (intés, idézés, stb.), kiállított levelek díjából származott.

⁵⁷ Egyelőre ez az a két vármegye, amelyeket egyrészt folyamatos hivatalviselés jellemez (Belső-Szolnokban az évenkénti búcsúzás, többszöri hivatalviselés miatt a rövidebb szolgálati idő dominál), másrészt a vicebírák legalább 50%-nak hivatali ideje pontosan ismert.

több vicebíró adott a megyének: Belső-Szolnokban a Samarjaiak, Várallyaiak, Törpényiek, valamint a Kővár vidéki román származású Karuly és Petrucz családok, Kolozsban a Finták, Szucsákiak, Tordában a Fejérek, Komjátszegiek hármát, a Vita/Vitályos família kettőt. Szembeötlő egyes települések dominanciája is: Belső-Szolnokban Dés és Retteg adta a vicebírák több mint harmadát, Kolozsban Magyarpalatka, Kalotaszentkirály és Szucsák, Tordában Torda, Felfalu, Gerendkeresztúr, Págozca, Póka, Vajdaszentiván emelkedik ki. Kapcsolatrendszerük általában nem terjedt túl saját rétegükön, jobb esetben egy-egy főrend, főispán szolgálatában álltak, aki esetlegesen a tisztségbe is helyezte őket (Belső-Szolnokban Bánffy Zsigmond főispán Törpényi Jánost⁵⁸). Nagyon érdekes lenne a közvetlen „hivatali főnökével”, a főbíróval való kapcsolatát vizsgálni, az adott forráslehetőségek között viszont erre csekély lehetőség és remény van. A régiség és vagyoni helyzet ismeretében természetesen, hogy Tordában valamivel több, mint felét a vicebíráknak egregiusnak címezték, Kolozsban valamivel több, mint felét nobilisként, Belső-Szolnokban háromnegyedüket nobilisként. A tisztség „megbecsültségét” jelzi, hogy a vicebírák meglehetősen gyakran voltak különböző jellegű inzultusoknak kitéve, ami a meggyilkolástól,⁵⁹ akár jobbjágy általi szidalmazástól a megtámadásig terjedt,⁶⁰ hogy az állítólagosan törvényellenesen lefolytatott vizsgálatok miatt ellenük indított perekről ne is szóljak. Korruptió vádjával viszont, eddigi kutatásaim szerint, nem fogták perbe őket, bár az esetleges mellékjövedelemre nyilván nekik lett volna leginkább szükségük. Megvesztegetésük elmaradását természetesen feladatkörük magyarázza.

A megyei ranglétra következő fokán álló, korábban jelentéktelennek tartott alispáni tisztség tulajdonképpen a köznemességnek volt fenntartva, esetenként azonban a kismemesség felső rétegéből feltörekvőknek, elvétve polgári elemeknek is helyet szorítottak, de némi assessori gyakorlat után innen indult a nagy hivatali karriert befutók vármegye által befogadott utódainak megyei pályafutása is (Tordában Trauzner Lukács ítélőmesternek, az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnökének fia, István, illetve Kolozsvári János deák fiscalis director fia, Ótordai Imre deák, illetve Küküllőben Maksai Balázs Ferenc nevű fia). A Kolozs megyeiek mintegy harmadának családja adatolható a 15. századból, további kettőé a 16. század elejéről. Tordában két família birtokos a megyében már a 15. században, negyedüké a 16. századtól. A belső-szolnokiak „fiatalabb” családokból származnak, de figyelembe kell vennünk természetesen azt, hogy a folyamatos névsoruk csak 1640-től állítható össze. A jelentős hivatalnok-értelmiségi karriert megvalósítók fiai tudásuk egy részét nyilván otthonról hozhatták, és feltételezhető, hogy képzésükre kellő figyelmet is fordítottak (nyilván kivételes eset Trauzner Istváné, akit apja az Erdélyből távozó jezsui-

⁵⁸ B-SzvmJkv 267.

⁵⁹ Kolozs vármegye vicebíráját, szucsáki Horvát Pétert a szintén helységi Sándorházy Mihály gyilkolta meg 1607-ben. KvmJkv I. 57.

⁶⁰ 1628-ban Forró Boldizsár Torda megyei vicebíró Harasztosi Balázs deák szolgája támadta meg. TvmJkv I. 252.

tákkal az olmüci jezsuita kollégiumba küldött).⁶¹ A többiek egy részéről feltételezhető, hogy Kolozsvár, Torda, Dés, Enyed, Gyulafehérvár iskoláiban tanultak. A tisztség betöltéséhez ugyan nem volt elengedhetetlen az olyan szintű jogi szakképzettség, mint amelyet a jegyzőktől általában elvártak, de mivel hivatalból az alispán volt a közvádoló, illetve az 1690-es évektől a filiális szék elnöke, megfelelő jogi jártassággal kellett rendelkeznie. Valószínűleg rájuk, illetve a fölööttük elhelyezkedő társadalmi rétegekből származókra vonatkozott Kolozsvár megye 1627-es határozata, amely szerint „ha kik iffjú nemes uraim között (...) benn akarnak ülni tanulságnak okáért, benn ülhetnek.”⁶² Belső-Szolnokban és Kolozsban négyen, Tordában ketten a vicebíróiságból léptek feljebb, néhányan ülnökként szereztek tapasztalatot. Kivételes pályák esetükben is vannak: Torda vármegyében Hajdú Márton korábban tordai kamaraispán volt, Jó Mihály feltehetően nagyobb kancelláriai deák,⁶³ Szaniszló Zsigmond városi jegyző, Fehérben Mészáros Péter vizaknai kamaraispán. Köthette familiárisi viszony a megye főispánjához, de erre egyelőre szórványos példa van. Kérdéses, hogy Pápay György tordai alispán 1656 áprilisában tett példátlan ígérete, miszerint Mikola Zsigmond akkor beiktatott főispánhoz is „azon kötelességgel viseli magát, mint (...) az praedecessorához”,⁶⁴ azaz Bethlen Jánoshoz, familiárisi viszonyt jelent-e? Az viszont bizonyos, hogy Fehérben Kemény János és keresdi Bethlen Ferenc főispánokhoz Mészáros Péter alispánt szoros szálak fűzték: Mészáros Keményre és Bethlenre, illetve fiaikra hagyta jelentékeny vagyona nagy részét.⁶⁵ A tisztség a felemelkedés szempontjából, megkockáztatnám, hogy a legjobb lehetőségeket nyújtotta: egyrészt bejárást biztosított, már csak hivatali jogon is, a főrendek körébe, az országgyűléseken való részvétel szélesebb látókör kialakulását és kapcsolatrendszer kiépítését segítette elő, harmadsorban a megyében kellő hatalmat, tekintélyt kölcsönzött viselőjének és egyben bizonyítási lehetőséget is. Nem véletlen, hogy több jó nevű család, atyafiság esetenként több tagja szolgált alispánként: Kolozsban a régi, tekintélyes Thamásfalviak, inaktelki Gyerőffyék, oroszféji Mikók, Tordában Trauzner István és sógora, Ótordai Imre deák, a Bethlenekkel és Petrichevich-Horváthokkal atyafiságba került pókai Herczeghek, Belső-Szolnokban a girolti Thormák. Ennek a rétegnek aztán általában a főbírói tisztségbe vezetett az útja. Kolozsban negyedik tíz vagy ennél több esztendeig viselte ezt a hivatalt, hasonló a helyzet Torda vármegyében (itt ketten 25, illetve 28 esztendeig). Dobokában is hosszabb hivatalviselésre engednek következtetni az eddigi adatok, Belső-Szolnokban viszont csupán hárman maradtak hivatalban egy évtizedig vagy tovább. Ezt bizonyos mértékben magyarázza, hogy ebben a megyében ragaszkodtak az évenkénti bú-

⁶¹ Jézuita okmánytár I/2. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. Sajtó alá rendezte Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34.) Szeged 1995. 596. 602.

⁶² KvmJkv I. 354.

⁶³ *Trócsányi Zs.*: Erdély központi i. m. 192.

⁶⁴ TvmJkv I. 582.

⁶⁵ A kapcsolatra és Mészáros személyére vonatkozóan: *Dáné Veronka*: Mezővárosi polgárból vármegyei „előkelő”: Mészáros Péter Fehér megyei alispán karrierje. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debrecen 2009. 41–46.

csúzáshoz és marasztáshoz. Bár az induló tőkéjük legkevesebb két jobbágy volt, általánosnak azonban a fél porta tekinthető. Tordában a 17. század elején nem volt ennél kevesebbel rendelkező vicecomes,⁶⁶ ugyanennyivel rendelkezett Kolozsban a román vajdacsaládból származó várcai Vajda István, Finta Márton viszont csupán két jobbágygal. Ismét kivételes esetnek tekintendő Mészáros Péter, aki több ezer tallér felől végrendelkezett, ingatlan vagyonát a 3000 Ft-ban inskribált ompolyicai birtok mellett nem is említve.⁶⁷ A tisztség kiválóan alkalmas volt a vagyon gyarapítására is; a 30–40 forintnyi fizetés,⁶⁸ bírságokból rájuk eső és más módon őket illető jövedelem mellett, kegyelmezési jogukkal nem egészen törvényesen élvezte jobbágyaik számát gyarapíthatták. A kegyelem fejében ugyanis az általában halálos ítélet alól ily módon megszabadított jobbágyul kötötte magát.⁶⁹ Státusukat a címük is jelzi, 1–2 kivétellel egregiusok, a 17. század második felétől pedig soraikban a generosusok is megjelentek. Mivel az alispánok a végrehajtó „hatalom” voltak a vármegyében, érdemes volt velük jó viszonyt ápolni. Egyelőre csupán egy, korrupcióra vonatkozó egyértelmű forrás került elő: 1635-ben Trauzner István alispán Kemény Jánossal egyeztetett az utóbbi ellen várható végrehajtás kapcsán, pontos „utasításokkal” látva el Keményt ennek megakadályozására.⁷⁰ A kegyelmezéssel kapcsolatos ügyletek is némiképp kimerítik ezt, és ha nem is jártak mindig anyagi haszonnal, kétségkívül számíthatott a kegyelemben részesített jobbágy urának haláljára.

Ha az alispáni tisztség tulajdonképpen a köznemesség soraiból származóknak volt fenntartva, a fő(szolga)bírák esetében azt kell mondanom — csekély, általában zavarosabb időszakbeli kivételtől eltekintve —, kizárólag a tekintélyes, régi, azaz már a Mohács előtti időszakban megyében birtokos családokból származók tölthették be a 17. század közepéig: Kolozs és Torda esetében 95, illetve 90%-ban, az eddigi adatok Doboka, Fehér és Küküllő esetében is erre utalnak. Belső-Szolnokban feltételezhetően a családok nagyobb arányú pusztulása, kicserélődése magyarázza az eltérő összetételt. Csupán néhány kiragadott példa: Kolozsban a már János Zsigmond idejében az udvarban szolgáló Thamásfalviak⁷¹ mellett a Suky, a kancellárián is szolgáló Zámbó, a Zutori, Tor-

⁶⁶ A Herczeghek vagyoni állapotára, életkörülményeikre István 1641-es végrendelete vet fényt: „Mivelhogy ennekelőtte özvegyiségben lévén ökegyelme, Pókában, Thorda vármegyében az maga házánál sok épületeket csináltatott, holott udvarháza igen rongyos állapattal volt, úgymint azon udvaron egy új házatt, új istállókat, gabonás házatt, udvara körül való zsendelyes fából rakott kerteket, mellyeket nagy summa pénzzel, költséggel kellett véghez vinni. Viszont az tholdalagi tovara is és azon való malomra nem kicsit költsége volt, elennyira, hogy semmiképpen ezeknek éppítésére maga kicsin jószágának jövedelméből elégséges nem volt, hanem másoktól nagy summa pénzt kellettven kölcsön fel kérni, azzal vitte véghez.” KmProt XXIX. 33v.

⁶⁷ Dáné V.: Mészáros i. m. 45–46.

⁶⁸ Kolozsban és Tordában 1617–1620-ban 32 Ft volt. KmProt XX. 77r–v.; Okiratok Erdély történetéhez a XVII. század elején. Közli Torma Károly. 2. közl. Történelmi Tár 1885. (a továbbiakban: Okiratok) 257–334., itt: 314., 315.

⁶⁹ Mészáros Péter legalább kétszer járt így el. RNL KmIg Kemény család csombordi levéltára (a továbbiakban: Kemény lt.) XI/801., II/169.

⁷⁰ Kemény lt. X/755. Trauzner segítőkészsége azonban nem tartotta vissza Kemény Jánost attól, hogy két esztendő múlva egy hadrévi halastóért pert indítson ellene. Uo. XI/800.

⁷¹ A II. János halálát és az azt követő udvari állapotokat testvérének, Dénesnek hírül adó Thamásfalvi László is ebből a családból származott. In: Erdélyország Történetei Tára. Kiadják gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István. I. Kolozsvár, 1837. 96–99.

dában a Járai, Lupsay, Pókey, Dobokában a Sombori, Bádoky, Küküllőben a Haranglábai famíliák tagjai. A rétegbe természetesen beletartoznak a 15–16. században felemelkedett, anyanyelvüket megőrző román kenéz, vajda családok, Kolozsban a várcai Vajdák, a meregyői Mahulyok, vagy az elmagyarosodott, délszláv-román származású Havasallyiak (akikről Jakó Zsigmond írt méltatlanul elfeledett tanulmányt)⁷², vagy Tordában a nyelve mellett görög-keleti felekezettét is megőrző, Görgény vidéki krajnik/krajnik⁷³ családból származó Krajnik vagy Krájnik László.⁷⁴ Szentgyörgyvölgyi Mihály esete, aki korábban, feltételezésem szerint, valamelyik kancellárián deákoskodott, majd Kemény János udvari szolgája volt,⁷⁵ és főispánként ő ültetett a főbírószágba, egyelőre egyedülálló. Egyelőre az sem bizonyítható, hogy a széki összeesküvésben szerepet játszó Kolozs megyei judlium, légeni Szilvász Péter tisztségbe kerülésében bármiféle szerepet játszott volna a Kendy Istvánnal való jó kapcsolata.⁷⁶ Kivételesnek számít tordai Zsigmond deák pályája is, aki a városi szenátorságból került a főbírói székbe, vagy Trauzner Lukács unokájáé, Zsigmondé is, aki korábban étekgógnaként a fejedelmi udvarban szolgált.⁷⁷ A vármegyei bíraskodás irányítójaként alapos jogi ismeretekkel kellett rendelkezniük, ennek ellenére, a már megszokott módon, tanulmányaikra vonatkozóan nincsenek adataim, esetükben is a gyakorlati képzést tartom valószínűnek. Amennyiben korábban vármegyei tisztséget viseltek, ez az alispáni volt (bár arra is van Belső-Szolnokból példa, hogy a vicebírószágból az alispánságon át vezetett az út a főbírószágig), de megjegyzésre méltó, hogy az ilyen pályák az 1630-as évektől váltak gyakoribbá, ezt megelőzően mintha nem lett volna átjárás a két tisztség között. Általában 5–10 évet töltöttek a tisztségben (ami tekintélyét figyelembe véve kissé meglepő, a vagyoni helyzet és a hivatalban eltöltött idő között azonban nem figyelhető meg

⁷² *Jakó Zsigmond*: A Papfalvi Havasallyi-család. Adalék a magyar-román asszimiláció kérdéséhez. Erdélyi Múzeum 50. (1945: 3–4. sz.) 235–240.

⁷³ A román kerületek élén álló tisztségre és tisztségnévre L. Szabó T. *Attila*: A feudalizmus kori karajnik ~ krajnik tisztségnév szótörténetéhez. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 9. (1965: 1. sz.) 61–77.

⁷⁴ László (Vasile) apja, Dumitru (Demeter) szerzett nemességet 1589-ben. Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602. 3. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3.) Kolozsvár 2005. 1069. sz. Nyelvtudását kiválóan kamatoztatta, többször járt követésben a moldvai vajdánál, akinek „meghitt embere volt” és úgy tűnik, a Moldvával való kapcsolat-tartás egyik „szakértőjévé”, az erdélyi főrendek bizalmasává vált. Okiratok 266. Az adatra Jakó Klára hívta fel a figyelmemet, ezúton is köszönöm. Krajnik és a többiek példája egyértelműen cáfolja a román történetírás kedvelt, máig makacsul ismételt elmagyarosodás/elmagyarosítás dogmáját. Krajnik lánya, Naszturica görög-keleti, nemesi renden lévő paphoz ment feleségül, fiatalon elhunyt fia, Tamás utódainak házasságkötései tanúsítják a tekintélyes, régi román családok egymás közötti házasodását, hiszen olyan családokkal kerültek ezek révén atyafiságba, mint a belső-szolnoki Makszinok, vagy a Hunyad vármegyei bajesdi Farkasok. KvmJkv I. 595, 688.

⁷⁵ Kemény lt. I. 121. Róla ugyanakkor feltételezhető, hogy kancelláriai múlttal is rendelkezik és azonos azzal a Szentgyörgyvölgyi Mihállyal, aki formuláskönyvet hagyott hátra. L. *Trócsányi Zsolt*: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Bp. 1973. 134.

⁷⁶ *Deák Farkas*: A széki merénylet 1610-ben. Századok 10. (1876) 475.

⁷⁷ *Dáné Veronka*: A Trauznerek a fejedelemség korában. In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf. Kolozsvár 2003. 81–93.

összefüggés), amelyet, annak ellenére, hogy nagyon jól meghatározott feladatai, kötelességei voltak, bizonyos mértékben méltóságnak neveznék. A főbírói tiszt ugyanis egyet jelentett a megyei nemesség vezetésével, természetes, hogy szívesen örökítették, ha nem is mindig sikerült közvetlenül. Kolozsban a Havasalyiak három, a Thamásfalviak és a várcai Vajdák két-két szolgabíróat adtak, Tordában a Járayak három, a túri Jobbágyok, Trauznerek szintén kettőt, Belső-Szolnokban a Thormák és a némai Vajdák ugyanennyit. Vérségi és atyafisági szálakkal saját rétegüket hálózta be, szinte átláthatatlanul, és ennek köszönhetően rendelkeztek kiváló kapcsolatokkal a kancellárián, a kormányzat szinte minden területén. (Érdekes jelenség, hogy a főbírókat adó famíliák tagjaival igen gyakran találkozhatunk a kancelláriai deákok között is.) Beházasodásaik révén elérték a fölöttük elhelyezkedő generosus réteget is. Azt a kategóriát képviselték, akivel a vármegye szintjén mindenképpen, és esetlegesen szükség esetén az országos politikában is számolni lehetett vagy kellett. Természetesen nem vagyoni helyzetük okán: fizetésük 1555-ben 4, a Fehér és Hunyad megyeieké 8 Ft,⁷⁸ 1617–1620-ban Kolozs és Torda vármegyében 32 Ft,⁷⁹ birtokállományuk pedig a vizsgált megyékben nagyon széles skálán mozgott két jobbágytól három portáig,⁸⁰ hanem valamely főúri csoportosulás mögötti erőként (például a már említett légeni Szilvási Péter).⁸¹ A megyei bíraskodás vezetőjeként őket volt, illetve lett volna érdemes korrumpálni, erre vonatkozó adat azonban mindezedig nem került elő. Valószínűnek tartom azt is, hogy saját rétegük, atyafiságuk védelmében és jó hírük, tekintélyük megőrzése érdekében valóban tartózkodtak az ilyen „akcióktól”.

Végezetül a főispánokról kell szólnom, bár a kutatás szempontjából ez a legérdektelem kategória. Mindenekelőtt hangsúlyozandó, hogy az erdélyi főispánság, a királyságbelítől eltérően, tényleges hivatal. 1555-ben ezért 12, Hunyadban 14, Fehérben 24 Ft fizetést kaptak,⁸² a Kolozs és Torda megyei főispánoknak 1617–1620-ban 100 Ft-ot fizetett a vármegye,⁸³ keresdi Bethlen Ferencnek pedig feljegyzései szerint, 1648-ban 351, a következő évben pedig 237 Ft jövedelme származott különböző jogcímeken főispáni tisztségéből.⁸⁴ Mivel a megyei törvényszék működése a fejedelem legfőbb bírói jogkörének delegálásán alapult, a fejedelmi hatalmat megyében képviselő, fejedelem által kinevezett főispánok közül legalább egynek feltétlenül jelen kellett lennie a csakis általuk meghirdetett sedrián, congregatió. Jelenlétüket a megye is igényelte, s ha a zűrzavaros időszakokban kénytelen is volt nélkülük összegyűlni, fontosabb

⁷⁸ Az 1555-ös adóról való számadást közli: *Oborni T.*: Erdély pénzügyei i. m. 311., 312.

⁷⁹ KmProt XX. 77r–v.; Okiratok 314., 315. Emellett például a bírságokból is meghatározott hányad illette őket.

⁸⁰ Ezzel éppen a már említett Krajnik László rendelkezett. F 49 Torda vármegye 1616-os conscriptiója. 1600-ban az országgyűlés 25 ház jobbágyban maximálta a szolgabírónak választhatóak vagyonát, a későbbiekben azonban ilyen jellegű korlátozással nem találkozunk. EOE IV. 588.

⁸¹ *Deák F.*: A széki merénylet i. m. 475.

⁸² KmProt XX. 77r–v.; Okiratok 314., 315.

⁸³ *Oborni T.*: Erdély pénzügyei i. m. 311., 312.

⁸⁴ Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, bethleni Bethlen család keresdi levéltára, jelenleg a RNL KmIg kezelésében, 13. cs. 29v–30r, 61v, 62v, 63v.

ügyekben nem döntött. A tisztség viselői természetesen azon főrendű, arisztokrata családok tagjai közül kerültek ki, akiknek ez mondhatni „járt”, másrészt a parvenüket, vagy a rokonságába tartozókat a fejedelem kegye is beemelhette a tisztségbe. Az alacsony (alacsonyabb) sorból felemelkedők klasszikus példája krakkói Veres Dávid, Fehér megye főispánja,⁸⁵ meg kell azonban jegyezni, hogy az ilyen meglehetősen ritka, és inkább a 16. században, majd az Apafi korban fordult elő.

Az erdélyi sajátos fejlődés ismeretében nem meglepő, hogy az örökös főispánság is sajátosan alakult. Pontosabban erre csak egyes időszakok, familiák és sajátos helyzetű, peremvidéken elhelyezkedő vármegyék esetében van példa (esetenként az ott lévő jelentős vár kapitányságával összekapcsolva), folyamatosan nem létezett a fejedelemségben. Hunyadban az enyingi Török család kihalása után az iktári Bethlenek nyerték ezt el a máramarosi örökös ispánsággal (huszti kapitánysággal) együtt. Közép-Szolnokban 1570-ben Hagymási Kristóf (kővári kapitánysággal), majd fia, Miklós viselte,⁸⁶ halála után azonban itt is eltűnt. Azon túl, hogy úgy vélem, feltétlenül szükséges lenne a réteg korszerű vizsgálata újabb szempontok beemelésével és újabb források módszeres feldolgozásával, csupán két, eddig figyelmen kívül hagyott jelenségre szeretném felhívni a figyelmet. Egyrészt, hogy a fejedelem általában nem annak a vármegyének a főispánjává nevezte ki az illető főrendet, ahol annak legnagyobb birtoka, birtokai feküdtek. Természetesen vannak kivételek, de a tendencia ez. Kamuthy Farkas például 1616-ban, amikor már hat esztendeje Torda vármegye főispánja volt, itt 2,5 portát birtokolt (míg Thoroczkay Mihály 10,5-öt), Kolozsban viszont 33-at.⁸⁷ Ott viszont az igaz, régi megyebeli famíliából származó, de csak 5,5, illetve 8 portával rendelkező Mikola János és Gyerőffy János voltak a főispánok.⁸⁸ A másik jelenség a főispánok áthelyezésének kérdése, ami sokszor érthetetlen. Esetenként megfigyelhető ugyan, hogy különös kegyként a birtokai „fejét” magában foglaló vármegye főtisztségét nyeri el, vagy előkelőbb megye főispánságát, de ez ismétlem, nem általánosítható. Egyelőre más magyarázatot nem találok, mint a bármiféle hatalmi bázis kialakításának eleve megghiúsítását, a függés érzékeltetését, valamint a vármegye és a főispán közti „idegenség” fenntartását. (Kemény János beavatkozása a megye tisztségviselők választásába, illetve Bánffy Zsigmond hasonló lépései Belső-Szolnokban⁸⁹ jól jelzik, esetenként milyen hatalmat, befolyást tudott gyakorolni a vármegye fölött egy „kellően” autoriter személyiségű főispán.)

Amint a bevezetőben említettem, a második uralmi válság gyökeres változásokat hozott. A régi famíliák jelentős része a lengyelországi hadjárat, a tatár fogság vagy az országban dúló hadak áldozatául esett: Belső-Szolnok egész ban-

⁸⁵ *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai (1540–1711). I. Fejérmegye főispánjai. Századok 21. (1887) 27–28.

⁸⁶ ErdKirKv I/1. 370. sz.

⁸⁷ F 49 1616-os Kolozs megyei conscriptio.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Az említett Törpényi eset mellett 1655-ben saját autoritásából megfosztotta vicebíróságától dési Bottyán/Battyáni Mihályt engedetlenségéért. B-SzvmJkv I. 291.

dériumát tatár fogságba hurcolták,⁹⁰ ahogyan a többi vármegye számos, minden rangú tisztségviselőjét is,⁹¹ a váltságdíjuk fejében minden birtokukat lekötő és azt elvesztőkről nem is szólva. A tisztségviselők között új famíliák bukkantak fel, akiknek származásáról, hátteréről egyelőre szinte semmit sem tudunk. Belső-Szolnokban és Tordában többen a betelepített partiumi, váradi menekültek közül kerültek ki, és megjelentek a székely székekből kirajzók is. Apafi kori jelenség a halmozott főispánság is. Korábban is volt példa megyei főispánság és széki főkapitányság párhuzamos viselésére, jellemzővé azonban ekkor vált. Az ebben rejlő veszély felismerésére utal a Bánffy Dénes bukása után, 1674-ben ez ellen hozott országgyűlési határozat is,⁹² ennek azonban vajmi kevés foganatja volt. Az általános romlást a címek devalvációja is jól jelzi: a vicebírák általában egregiusokká váltak, a szolgabírák pedig generosussá. A megye és főispánja közti hangnem is megváltozik, előbbi alázatosabbá, szervilisebbé vált.

Jelentéktelen volt-e tehát az erdélyi fejedelemségkori vármegyék tisztségviselői kara? Véleményem szerint semmiképpen sem. Általában megfelelő, esetenként magas szintű képzettséggel, tekintéllyel, hivatás- és kötelességtudattal intézték a rájuk bízott közösség ügyeit és képviselték, lehetőség szerint, annak érdekeit, több esetben a 20. század közepéig adva tiszteket megyéjüknek. A csoportkép korábbszem vértelen, sápatag és szürke, csak belepte a por. A letisztítása után, hiszem, élénk színű portrék sora bukkan majd elő. A 16–17. századi erdélyi megyék teljes arcképcsarnokának összeállítására azonban, sajnos, még várunk kell.

THE MAGISTRATES OF THE TRANSYLVANIAN COUNTIES IN THE AGE
OF THE PRINCIPALITY (1541–1658)

by Veronika Dáné
(Summary)

Apart from the főispánok (*supremus comes*), who belonged to the „power” and/or the „leading elite”, the social composition of the personnel of the Transylvanian counties in the age of the Principality has not been made the object of a separate research so far. Thus an important group of civil servants and the area covered by their activities has remained unexamined. The present study is the first attempt to draw the profiles of the county officials and present the tendencies emerging from their careers on the basis of a complex, micro-level analysis including such diverse aspects as origin, wealth, networks of kinship and service, education and expertise, and career records both before and after service as a county official.

Among the personnel of the county, consisting of two főispáns, two alispáns (*vicecomes*), two chief noble magistrates (*judex nobilium, judlium*), 4–8 deputy noble magistrates (*vicejudex nobilium, vicejudlium*), one notary (*notarius*), one tax-collector (*perceptor*), only the notaries can be regarded as professional bureaucrats, who generally arrived from either the bigger or smaller princely chancellery or from the requisitorship of one of the two Transilvanian places of authentication.

⁹⁰ „Anno domini 1657 die 9 mensis Januarii Az nemes Belső Szolnok vármegye az mi kegyelmes Urunk parancsolattyára az Lengyel országbi táborozásra indult meg zászlóstul Désről. (...) Mind elraboltattak szegények a' tatárok által in anno 1657 in mense Julii.” B-SzvmJkv 321.

⁹¹ Kolozs vármegye két vicebírája 1667-ben még mindig rabságban volt. Kiszabadításukat a megye a tisztségviselők feladatává tette. KvmJkv II. 315.

⁹² EOE XV. 461.

Thanks to their legal expertise, some scions of the petty nobility and the townspeople were able to assume such important offices as those of prothonotary, fiscal director or judicial assessor. At the bottom of the official hierarchy, the deputy noble magistrates came from thinly endowed or landless noble families, and secured for themselves a living by putting their literacy or elementary legal knowledge into the service of the county. The third rank of the county personnel was constituted by the alispáns, among whom we find both the descendants of old comital families and those of newly risen ones. The office provided excellent possibilities for networking, and for enlarging a landed wealth that rarely exceeded five tenant sessions; several among the incumbents managed to proceed to the office of chief noble magistrate, which was regarded as the second highest at the county level. While this latter dignity was to 90 percent monopolised by the most illustrious families of the pre-Mohács period, the office of főispán remained the privilege of the aristocracy. Generally, they performed their duties and represented the interests of their respective communities with convenient, occasionally outstanding expertise, and several among such families went on to provide officials to their county until as far as the middle of the 20th century.